

Θεόφιλος (1870-1934)

Χατζημιχαήλ

Ο Θεόφιλος Χατζημιχαήλ (ή Κεφαλάς), ήταν ένας σημαντικός Έλληνας λαϊκός ζωγράφος. Έμεινε περισσότερο γνωστός με το μικρό του όνομα. Γεννημένος στη Βαρειά της Λέσβου γύρω στα 1870 και μεγαλωμένος στη Σμύρνη, έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ενήλικης ζωής του ζωγραφίζοντας για ένα κομμάτι ψωμί στον Βόλο και στα χωριά του Πηλίου κι αργότερα (από το 1927 και εξής) ξανά στην πατρίδα του.

Ο Θεόφιλος δεν ζωγράφισε μόνο σε σπίτια και αρχοντικά, όπως ήταν μέχρι τότε η συνήθεια, αλλά και σε καφενεία, μπακάλικά και μύλους, πάνω σε τενεκέδες, σε ξύλα και πανιά, σε δίσκους, σε κάρτα, ακόμα και πάνω σε ναυτικούς σάκους. Απεικόνισε σκηνές από την ελληνική ιστορία, τον Ερωτόκριτο, από τον βίο των λαϊκών ηρώων, εξωτικά κυνήγια και τόπους, καθημερινές σκηνές, πορτρέτα κ.λπ. Ζητούσε όμως τόσο λίγα σε αντάλλαγμα του κόπου του και η ανάγκη του να ζωγραφίζει ήταν τόσο επιτακτική, ώστε όσοι ήθελαν μπορούσαν να επωφεληθούν και να αποκτήσουν κάτι που μέχρι τότε ήταν αποκλειστικό προνόμιο των πλουσίων.

Η μυθολογία γύρω από τον βίο του είναι μεγάλη, ωστόσο η ίδια η ζωγραφική του μας επιτρέπει να καταλάβουμε ότι είχε άριστη γνώση της βυζαντινής τέχνης (ο παππούς του ήταν αγιογράφος), καθώς και της λαϊκής παράδοσης που είχε αναπτυχθεί στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Ως φαίνεται όμως, ο Θεόφιλος είχε και συνείδηση του τρόπου που έβλεπε τα πράγματα η ακαδημαϊκή ζωγραφική της εποχής του· δεν είναι τυχαίο ότι στο περίφημο κασελάκι με τα σύνεργά του, διέθετε αναπαραγωγές έργων (σε φωτογραφίες και χρωματιστές κάρτες) που του επέτρεπαν να δουλεύει πάνω σε ιστορικά ή άλλα θέματα.

Γιος του Γαβριήλ Κεφαλά και της Πηνελόπης Χατζημιχαήλ, είναι το μεγαλύτερο

από οκτώ αδέρφια -τέσσερα αγόρια και τέσσερα κορίτσια. Ο πατέρας του καταγόταν από το Πληγώνι, ένα χωριουδάκι με λίγα σπίτια, κοντά στην πόλη. Ο παππούς του από τη μητέρα του ήταν Μοσχονησιώτης και ασκούσε το επάγγελμα του αγιογράφου, άνθρωπος ευκατάστατος, ευπαρουσίαστος και στοργικός πατέρας. Πέθανε σε πολύ μεγάλη ηλικία -λένε 102 χρονών. Για τον ανήσυχο και ασυμβίβαστο μικρό, αυτός ο καλοντυμένος κι ευχαριστημένος από τον εαυτό του καλοστεκούμενος γέροντας ήταν το αντιπαθητικό «κατεστημένο», κι ας μην υπήρχε τότε ο όρος.

Στη νηπιακή του ηλικία αρρωσταίνει βαριά, άγνωστο από τι. Η αρρώστια αυτή, του αφήνει βασανιστικό τραυλισμό. Μα κι αυτόν αγωνίζεται να τον κατανικήσει. Η προφορά του, σύμφωνα με όσους τον γνώρισαν, δεν ήταν ποτέ πολύ καθαρή.

Ο Θεόφιλος ήταν αριστερόχειρας, σοβαρό μειονέκτημα στην εποχή του. Όταν αυτό έγινε αντιληπτό, προκάλεσε ειρωνικά σχόλια και πειράγματα, οικείων και γειτόνων. Ήταν ο «ζερβοκουτάλας», άνθρωπος μισοσακάτης κατά την αντίληψή τους, αντίληψη που πιθανότατα συμεριζόταν και ο Θεόφιλος. Δυσκολευόταν στη χρήση ορισμένων σκευών, μιας κι αυτά κατασκευάζονται για τους δεξιόχειρες. Δεν υποτάχθηκε, όμως, μοιρολατρικά σ' αυτή του τη μειονεκτικότητα, πάλεψε για να την κατανικήσει και σαν μέσο χρησιμοποίησε και τη ζωγραφική.

Στο σχολείο, πάντα αφηρημένος, γεμίζει τα τετράδιά του με ζωγραφιές και προκαλεί την αγανάκτηση του δασκάλου. Ο τρόπος με τον οποίο τον τιμωρεί είναι καθοριστικός για τον μικρό μαθητή. Τον στήνει όρθιο στον τοίχο και βάζει τα άλλα παιδιά να περνάνε από μπροστά του και να τον φτύνουν. Για τον Θεόφιλο είναι μια ακόμη επιβεβαίωση της περιφρόνησης των άλλων και έτσι αποφασίζει να μην ξαναπατήσει στο σχολείο. Είναι στην τρίτη Δημοτικού .

Το πατρικό σπίτι του ζωγράφου, ήταν ένα μικρό απέριττο κτίσμα με αυλή, χωρίς κήπο μπροστά. Μικρή σκάλα ανέβαζε στο πρώτο πάτωμα, ένα όλο κι όλο δωμάτιο, αλλά μεγάλο. Άλλη σκάλα οδηγούσε στο δεύτερο πάτωμα, που το αποτελούσαν δυο μικρά δωμάτια κι ένα χαγιάτι. Το υπόγειο χρησίμευε για αποθήκη του σπιτιού. Ο μισοσκότεινος κι απεριποίητος αυτός χώρος υπήρξε το πρώτο εργαστήριο του Θεόφιλου. Αποφεύγοντας τα παιδιά της ηλικίας του, κλειδωνόταν στο υπόγειο και ζωγράφιζε τραγουδώντας κλέφτικα τραγούδια. Τη συνήθεια να ζωγραφίζει τραγουδώντας, την κράτησε σ' όλη του τη ζωή. Όταν θεώρησε τον εαυτό του ώριμο, λέει της αδελφής του: «Πάρε πόζα να σε ζωγραφίσω». Τη ζωγράφισε και όλοι βρήκαν πως της έμοιαζε πολύ στο πρόσωπο και στα ρούχα.

Ο πατέρας του, τσαγκάρης, προσπαθεί να του μάθει την τέχνη του, όμως ο Θεόφιλος δεν ανταποκρίνεται. Τον συγκινεί μόνο το επάγγελμα του παππού του, παρ' όλο που εκείνος δεν του δίνει σημασία και δεν τον κάνει ποτέ βοηθό του.

Για λίγο καιρό δουλεύει κοντά σε έναν θείο του, χτίστη. Απολαμβάνει ίσως έτσι κάποιο είδος ελευθερίας, καθώς γυρίζει μαζί του από χωριό σε χωριό χτίζοντας σπίτια και ανακατώνοντας μπογιές. Είναι μεγάλη η πρόκληση να κρατάει χρώματα στα χέρια του, να έχει μπροστά του άδειες επιφάνειες τοίχων και να μην τις ζωγραφίζει. Προτείνει στον θείο του, για να γίνονται τα σπίτια πιο ωραία, να ζωγραφίζει τους τοίχους. Έκπληκτος μένει ο θείος του με τη γοργόνα που έφτιαξε ο ανιψιός του σε έναν τοίχο, δεν πείθεται όμως να ζωγραφίζουν στα σπίτια και, προς μεγάλη απογοήτευση του Θεόφιλου, τη σβήνουν. Η μαθητεία κοντά στον θείο του θα τελειώσει όταν θα ζαλιστεί και θα πέσει από τη σκάλα μιας οικοδομής και θα σπάσει το κεφάλι του.

Αυτός ο καχεκτικός, ο αδύνατος, ο πικραμένος κι αποτραβηγμένος νεαρός καλλιτέχνης, αγάπησε τη λεβεντιά, την τραγούδησε με το έργο του και την έκανε κανόνα της μυστικής του ζωής. Στην καθημερινή του ζωή χρησιμοποίησε μερικά εξωτερικά στοιχεία σαν σύμβολα και η φουστανέλα που πρωτοφόρεσε εικοσάχρονος περίπου στη Σμύρνη και δεν την αποχωρίστηκε έως τον θάνατό του είναι γι' αυτόν σύμβολο λεβεντιάς· είναι η κλεφτουριά, το αρματολίκι, το Εικοσιένα. Το αρχαίο κλέος, αντιπροσώπευαν για τον Θεόφιλο, τα τριμμένα χαρτόνια και τα κουρέλια της φορεσιάς του Μεγαλέξανδρου, με την οποία τριγυρνούσε τις Απόκριες στα σκονισμένα σοκάκια του Βόλου. Κι όλα αυτά, επάνω σ' ένα μίζερο και κακοπαθημένο κορμί, δεν έπειθαν κανέναν και γίνονταν αιτία ν' αυγαταίνουν οι ταλαιπωρίες και οι πίκρες του. Είναι χαρακτηριστικό πως γελούσαν με τα φερσίματά του αυτά και οι απλοί άνθρωποι που, με την καθαρή τους καρδιά, αγαπούσαν τη ζωγραφική του και του ανέθεταν να στολίζει τα σπίτια και τα μαγαζιά τους.

Τ' αδέρφια του μαθαίνουν γράμματα και βολεύονται σε πρακτικά επαγγέλματα. Ο Σωτήρης και ο Παναγιώτης γίνονται επιπλοποιοί, ο Μιχάλης εργολάβος. Οι αδελφές του, Σοφία και Αθανασία, παντρεύονται, η Ελπίδα πεθαίνει νέα. Ο Θεόφιλος είναι αδιάφορος στο σχολείο και απρόθυμος να μάθει μια πρακτική τέχνη. Έφηβος ακόμα, δραπετεύει από το στενό του περιβάλλον και φεύγει για τη Σμύρνη. Τόση είναι η επιθυμία του να ξεκόψει, που δεν φρόντισε, χρόνια και χρόνια, να επικοινωνήσει με τους δικούς του.

Η Σμύρνη είναι το σημαντικότερο εμπορικό κέντρο της Μικράς Ασίας, την εποχή που φτάνει εκεί ο Θεόφιλος. Γύρω στις 280 χιλιάδες είναι οι κάτοικοί της, κι απ' αυτούς πάνω από τα δύο τρίτα είναι Έλληνες, γι' αυτό και οι Τούρκοι την προσονομάζουν «Γκιαούρ Ισμίρ» (Σμύρνη των γκιαούρηδων). Οι άλλοι είναι Τούρκοι, Αρμένιοι, Εβραίοι, Φραγκολεβαντίνοι. Για τη ζωή του στη Σμύρνη μόνο σκόρπιες πληροφορίες από πρόσφυγες έχουμε. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Θεόφιλο, απασχολούνταν στο ελληνικό προξενείο ως θυροφύλακας. Πάντως, είναι βέβαιο πως εκεί έκανε τη ζωγραφική επάγγελμα. Φαίνεται ότι κέρδιζε αρκετά, μα προκοπή δεν έκανε, γιατί οι έξυπνοι έβρισκαν τρόπο να του παίρνουν τα χρήματα με ψέμα ή με κλεψιά.

Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, παρουσιάζεται στον Θεόφιλο σαν ευκαιρία να γίνει πραγματικός ήρωας. Κατατάσσεται εθελοντής, αλλά η ραγδαία δυσμενής τροπή των επιχειρήσεων, προλαβαίνει και τον γλιτώνει από μια αυτοδιάψευση. Σε ένα από τα τέσσερα χειρόγραφα που έχει αφήσει, γράψει:

Φθάσαμε στην Αθήνα κι εγώ περπάταγα μονάχος στον δρόμο και κράταγα τη σημαία μου και τραγουδούσα πολεμικά τραγούδια, στον δρόμο που πάει από τον Πειραιά στην Αθήνα. Μπροστά στην παράγκα τον φόρου, απάντησα ένα κάρο, που τράβαγε για την Αθήνα. Ανέβηκα σ' αυτό, κρατώντας πάντα τη σημαία μου και φωνάζοντας «ζήτω» μ' όλη μου τη δύναμη...

Επειδή δεν μας κατάταξαν στην Αθήνα, επήγα στον Βόλο κι εκεί με πήρανε εθελοντή. Βρέθηκα στις μάχες του Βελεστίνου και του Δομοκού, μαζί με άλλους αντάρτες. Μετά το τέλος του πολέμου έμεινα κοντά στον Βόλο, σ' ένα χωριό, στην κοινότητα των Μηλεών, όπου κατοικούσαν κάποιοι συγγενείς μου. Εκεί δούλεψα σαν ζωγράφος. Έμεινα τέσσερα ή πέντε χρόνια. Εξούσα καλά. Έπειτα πήγα στον Βόλο κι από 'κει στη Σμύρνη, όπου πούλησα μερικά έργα, που παράσταιναν την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Οι Τούρκοι μπήκανε στα σπίτια που τις είχαν, ρώτησαν ποιος τα είχε ζωγραφίσει και είχανε την υπογραφή μου. Αναγκάστηκα να μπω σε καράβι και να φύγω, γιατί σκέφτηκα πως θα με πιάνανε και θα με κρεμούσανε. Με υποπτεύονταν πως είμαι κατάσκοπος κι επαναστάτης. Μια φορά μάλιστα πιάστηκα μαζί τους και τράβηξα το σπαθί. Αυτή τη φορά με πιάσανε και με βάλανε στη φυλακή εννιά μέρες. Το ελληνικό προξενείο μ' έβγαλε και ξαναγύρισα στον Βόλο.

Ο ίδιος μιλούσε για κάποια ηρωική του πράξη στη Σμύρνη. Σκότωσε, έλεγε, έναν Τούρκο που πήγε να δολοφονήσει τον Έλληνα πρόξενο. Το θέμα αυτό δεν έγινε ποτέ ζωγραφιά.

Το 1899, σε ηλικία τριάντα περίπου ετών, μεταβαίνει στον Βόλο. Εκεί, οι παραγγελίες είναι λιγοστές και κακοπληρωμένες. Όσο κρατούσε το ζωγράφισμα, του έδιναν μεσημέρι-βράδυ ένα πιάτο φαγητό, ψωμί, λίγο κρασί και κανένα κρεμμύδι, που ήταν η γαστριμαργική του αδυναμία. Όταν τέλειωνε το ζωγράφισμα, έπαιρνε στο χέρι και μερικά κέρματα που μόλις ξεπερνούσαν την αξία των υλικών που χρησιμοποίησε. Καταλάβαινε την ευτέλεια της αμοιβής και συχνά έλεγε πως τα έργα του δεν τα πουλάει μα τα χαρίζει.

Ζούσε σε άθλια δωμάτια, πότε στον Βόλο και πότε στα γύρω χωριά, μέσα σε αφάνταστη μιζέρια. Για να συμπληρώσει τα πενιχρά του εισοδήματα, αναγκαζόταν μερικές φορές να κάνει και άλλες χοντροδουλειές -έκοβε ξύλα, ασβέστωνε, ξεχορτάριζε αυλές, κουβαλούσε νερό.

Μια ωραία και δημιουργική περίοδος για τον Θεόφιλο, αρχίζει στα 1925 μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, όταν ξεχύνεται στην Ελλάδα το κύμα των ξεριζωμένων. Ένα μέρος από αυτούς κατασταλάζει στον Βόλο. Οι πρόσφυγες επαγγελματίες στήνουν τα μαγαζιά τους σε πρόχειρες παράγκες. Ταβέρνες και ραφεία, πατσατζίδικα και ξυλουργεία, μικρεμπορεία και μπαλωματίδικα, το ένα κολλητά στο άλλο, στέγασαν έναν κόσμο διαφορετικό από τους μουδιασμένους Βολιώτες. Αυτοί οι Έλληνες της Ανατολής έφεραν μαζί τους τον θρήνο του μπαγλαμά, τα μινόρε του μπουζουκιού, τα «μακρόσυρτα σμυρνιώτικα» τραγούδια, το μεράκι της πυκνής διακόσμησης με καθάρια και ζωηρά χρώματα. Ο Θεόφιλος ήταν ο πιο κατάλληλος να τους εκφράσει ζωγραφικά. Άλλωστε, ο Θεόφιλος σχημάτισε την εικαστική του γλώσσα στη Σμύρνη, ενώ υπήρχαν και οι κοινές αναμνήσεις από τη χαμένη πατρίδα. Πυκνές οι παραγγελίες, καλύτερη η πληρωμή, όπως και το φαγητό. Η στενοχώρια που παρατηρήθηκε σε έργα της θεσσαλικής περιόδου του Θεόφилου, δεν υπήρχε στα έργα αυτά. Κόκκινα και γαλάζια, πράσινα και χρυσαφιά, κίτρινα και καφετιά χρώματα σκέπασαν τις σκεβρωμένες σανίδες, τους τενεκέδες και τους μπαλωμένους μουσαμάδες. Μαγικά παλάτια έγιναν τα άθλια παραπήγματα, τα μνημείο της τέχνης του Θεόφилου, με πάνω από εκατό τετραγωνικά μέτρο τοιχογραφιών. Σε συνολικό μήκος τριανταπέντε μέτρων, από το πάτωμα έως το ταβάνι, εικοσιτρείς συνθέσεις και πολλά διακοσμητικά γεμίζουν όλη την επιφάνεια των τοίχων. Σκηνές από την Επανάσταση του 21, αρχαίοι θεοί, πηλιορείτικα τοπία, θυρεοί, γλάστρες με λουλούδια, πουλιά, καθώς

και το θαυμαστό πορτρέτο του κτηματία Γιάννη Κοντού επάνω σε άλογο, ο οποίος στάθηκε προστάτης του Θεόφιλου την περίοδο εκείνη -η οικεία Κοντού στον Βόλο, αποτελεί μέχρι και σήμερα ένα θαυμαστό φυσικό μουσείο έργων του Θεόφιλου. Το έργο έγινε στα 1912, έπαθε αρκετές ζημιές με τους σεισμούς του 1955, αγοράστηκε από το κράτος και στα 1966 με 67 αφαιρέθηκαν οι τοιχογραφίες, συντηρήθηκαν και ξανατοποθετήθηκαν στους επισκευασμένους τοίχους.

Τριάντα ολόκληρα χρόνια έζησε στον Βόλο και στο Πήλιο ο Θεόφιλος, μέσα σε φτώχεια και πίκρα. Αν ταξίδεψε, για κάποιο σύντομο διάστημα, δεν είναι γνωστό.

Στα 1927 δέχτηκε το τελειωτικό χτύπημα. Ανεβασμένος σε μια ξύλινη σκάλα ζωγράφιζε την πρόσοψη ενός μαγαζιού. Τότε κάποιος, για να διασκεδάσει τους συγκεντρωμένους περίεργους, τράβηξε τη σκάλα και ο Θεόφιλος έπεσε βαρύς στο έδαφος. Με μωλωπισμένο το κορμί και ματωμένα το δεξί χέρι και το πρόσωπο, αναστενάζοντας από τους πόνους, απομακρύνθηκε αργά. Από τότε δεν ξαναφάνηκε στους δρόμους του Βόλου και στα καλντερίμια του Πηλίου. Αργότερα μαθεύτηκε πως έφυγε για την πατρίδα του.

Ο Θεόφιλος ξαναγυρίζει στη Μυτιλήνη στα 1927. Ο φουστανελάς ζωγράφος είναι πια μεσόκοπος πενήνταπεντάρης, μα η δύσκολη ζωή του τον τσάκισε πρόωρα. Λείπει από την πατρίδα κάπου σαράντα χρόνια. Τα γηρατειά που έφταναν έσβησαν τις παλιές αντιθέσεις. Όχι πως βρίσκει κατανόηση και εκτίμηση. Ξέρουμε πως στενοί συγγενείς του, περιφρονούσαν τον φτωχό «μπογιατζή» και πως ασβέστωσαν έργα του στο πατρικό σπίτι της Βαρειάς. Υπήρχε, όμως, μια γριά μάνα, τα αδέρφια, μπορούσε να υπολογίζει σε ένα ζεστό ρόφημα, στην πολυτέλεια μιας κάποιας έγνοιας για την υγεία του, σ' ένα φιλικό καλημέρισμα. Άρρωστος με πυρετό έφτασε στη πατρίδα του. Πρέπει να υπολογίζουμε στο μακρύ και κουραστικό ταξίδι, ασφαλώς στο κατάστρωμα, με τα αργοκίνητα και άβολα πλοία της εποχής. Τον συμμάζεψε και τον περιποιήθηκε ο αδελφός του Σταύρος στο σπίτι του. Σαν κάηκε το σπίτι αυτό, που το είχε ζωγραφίσει ο Θεόφιλος, έμεινε μαζί με τη μητέρα του στο σπίτι της αδελφής του, Σοφίας Μερέντζου. Ύστερα έπιασε ένα μικρό πέτρινο σπίτι κοντά στο νεκροταφείο, όπου ζούσε με τη μητέρα του, έως τη μέρα του θανάτου της, στα 1932. Το στερνό του σπίτι βρισκόταν σε μια πάροδο της οδού Ιθάκης 17.

Η μόνιμη κατοικία του είναι στην πόλη της Μυτιλήνης, αλλά ο ζωγράφος τριγυρίζει και εργάζεται σε πολλά χωριά του νησιού.

Σύμφωνα με τον μύθο που συνοδεύει τον Θεόφιλο, μόλις ο ζωγράφος έπαιρνε την παραγγελία, στρωνόταν στην τοιχογραφική του δουλειά, περιμένοντας από το μουστάκι να «δείξει» ποιος θα ήταν ο ήρωας που φιλοτεχνούσε. Η πραγματικότητα είναι λιγότερο γραφική. Ο Θεόφιλος συμφωνούσε με τον πελάτη του για την επιφάνεια που θα διακοσμούσε, για τα θέματα της τοιχογραφίας, για τις ώρες που θα μπορούσε να δουλέψει -π.χ. στα μαγειρεία όχι τις μεσημεριάτικες- και για την αμοιβή. Έφευγε, ξεχώριζε τα πρότυπα που χρειαζόταν, ετοιμαζόταν και ξαναγύριζε την ίδια μέρα ή μια από τις επόμενες. Το πρότυπά του, με την ορισμένη αναλογία των διαστάσεών τους, δεν τον δέσμευαν στην οργάνωση της επιφάνειας που ζωγράφιζε. Άλλαζε τις αναλογίες, πρόσθετε ή αφαιρούσε στοιχεία της σύνθεσης, τροποποιούσε τη διάταξη προσώπων και πραγμάτων. Τα χρώματα που χρησιμοποιούσε ο Θεόφιλος, ήταν φτηνές σκόνες του βαρελιού. Για συνδετικές ύλες χρησιμοποιούσε, κατά τις περιστάσεις, λινέλαιο, κόλλες, γάλα.

Έτοιμα χρώματα σε σωληνάρια δεν αγόραζε, ακόμα και για τις ελαιογραφίες του σε χαρτόνι ή πανί. Μεταχειριζόταν συνήθως σκληρά και κάπως χοντρά πινέλα, εκτός από λίγες ελαιογραφίες -ιδιαίτερα στα πορτρέτα- όπου υπάρχουν σαφείς ενδείξεις λεπτών και μαλακών πινέλων. Δεν έκανε καμιά προετοιμασία της επιφάνειας που θα ζωγράφιζε. Έτσι, σε σημεία που έμειναν αζωγράφιστα φαίνεται γυμνή η ύλη της επιφάνειας. Πολλές φορές ζωγράφισε σε τοίχους που είχαν επανειλημμένα ασβεστωθεί, χωρίς να φροντίσει να αφαιρέσει τα απανωτά στρώματα ασβέστη. Με τον καιρό, ίσως και με τη συστολή των συνδετικών υλών της ζωγραφιάς, τα στρώματα αποχωρίζονταν και η επιφάνεια απολεπιζόταν μαζί με τη ζωγραφιά.

Όταν ζωγράφιζε σημεία ψηλότερα πολύ από το ανάστημά του δεν έστηνε σκαλωσιά. Ανέβαινε είτε σε σκάλα είτε σε κάποια καρέκλα ή τραπέζι. Σπάνια, καθώς λένε, κατέβαινε για να ελέγξει από μακριά το αποτέλεσμα. Το έργο προχωρούσε προς μια κατεύθυνση, έτσι όπως διαμορφώνονται τα διακοσμητικά θέματα στην ύφανση.

Εντελώς ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι επιγραφές στα έργα του Θεόφιλου. Πολλές οι ανορθογραφίες και οι σολοικισμοί -η καθαρεύουσα έπαιξε κι εδώ το ρόλο της: «Διά σχυνοίου σκάλας...», «Ο αυτοκτωνηθείς Μέγας όπου το 1903 ευρεθείς εις την μάχην της Μακεδονίας», «...εν Κωνσταντινουπόλει μετά της Αλώσεως», «χωρικάς Ιταλίδος» και άλλα πολλά. Για όσους βλέπουν στον Θεόφιλο απλώς έναν «αφελή» ζωγράφο, αυτά προσθέτουν κάτι στη δροσιά των έργων. Εκείνο που έχει σημασία είναι πως οι επιγραφές του Θεόφιλου αποτελούν

απαραίτητα στοιχεία της ζωγραφικής σύνθεσης και όχι απλές υπομνήσεις του θέματος μόνο. Άλλοτε στο πλαίσιο της εικόνας, άλλοτε στον ουρανό, στο έδαφος, δίπλα ή πάνω από μορφές, γεμίζουν κενά που ενοχλούσαν τον ζωγράφο, δημιουργούν χρήσιμους οριζόντιους άξονες, ισορροπούν με άλλα στοιχεία της σύνθεσης.

Ανάμεσα στ' άλλα, ο Θεόφιλος ζωγραφίζει και το καφεενδάκι της Καρήνης, στον δρόμο προς την Αγιάσσο, που έγινε η αφορμή για το πρώτο ευνοϊκό δημοσίευμα, το μοναδικό όσο ζούσε, για την τέχνη του. Το δημοσίευμα αυτό είχε μια πασίγνωστη και έγκυρη υπογραφή, του Κώστα Ουράνη, και τυπώθηκε στο φύλλο της 5ης Αυγούστου 1930, της μεγάλης εφημερίδας «Ελεύθερον Βήμα». Έναν χρόνο πριν, στα 1929, έγινε η τόσο σημαντική, για τη μοίρα του Θεόφιλου, γνωριμία του με το Στράτη Ελευθεριάδη, τον γνωστό τεχνοκρίτη του Παρισιού (γνωστόν εκεί ως Τεριάντ). Η γνωριμία αυτή έχει μια μικρή προϊστορία: Στα 1928 βρισκόταν στον Βόλο ο ζωγράφος Γιώργος Γουναρόπουλος. Μια μέρα, περνώντας από τη διασταύρωση των οδών Ερμού και Δευκαλίωνος -τώρα Γκλαβάνη- είδε στο μανάβικο του μπαρμπα-Θανάση, τοιχογραφίες του Θεόφιλου, καμωμένες στα 1910. Ανέθεσε τότε στον Βολιώτη φωτογράφο Κώστα Ζημέρη να τις φωτογραφίσει. Ήταν «Ο κήπος της Εδέμ» και «Ο Αλέξανδρος μάχεται εναντίων των αγρίων Ινδών».

Ο Γουναρόπουλος, που έμενε τότε στο Παρίσι, έδειξε μια μέρα στο ατελιέ του, τις φωτογραφίες στον Ελευθεριάδη και του μίλησε με ενθουσιασμό για τον άγνωστο καλλιτέχνη. Η στιγμή αυτή είναι αποφασιστική για την κατοπινή ζωή του Θεόφιλου. Πολύ σύντομα, στα 1929, ο Ελευθεριάδης πήγε στη Μυτιλήνη, γνώρισε τον Θεόφιλο και αγόρασε μερικά έργα του. Η γνωριμία με τον ζωγράφο και το έργο του, δικαίωσε τις προσδοκίες του. Του μίλησε για μια έκθεση στο Παρίσι και του έδωσε παραγγελία για τα έργα που θα ταξίδευαν στην καλλιτεχνική πρωτεύουσα του κόσμου. Λένε, μάλιστα, πως του ζήτησε να τον ακολουθήσει στο Παρίσι, με την προϋπόθεση να βγάλει τη φουστανέλα, πράγμα που ο Θεόφιλος αρνήθηκε. Αγοράστηκε πανί κάμποτ και χρώματα, και ο ζωγράφισε ρίχτηκε με ενθουσιασμό στο έργο του. Στα έργα της περιόδου αυτής, ο Θεόφιλος δεν έδωσε, καθώς λένε, τον καλύτερο εαυτό του· έδωσε ακέραιο τον εαυτό του, χωρίς τις αναστολές, που πολλές φορές του δημιουργούσε παλαιότερα το εχθρικό περιβάλλον. Τώρα είχε και μερικούς καλούς φίλους κι ανάμεσά τους τον Θρασύβουλο Ελευθεριάδη, πατέρα του Στράτη. Ήρθε, όμως, ο θάνατος κι ο Θεόφιλος δεν μπόρεσε να χαρεί τη μεγάλη δικαίωση...

Μάρτιος του 1934 στη Μυτιλήνη. Ο Οδυσσέας της ζωγραφικής, αφού περιπλανήθηκε με το έργο του σε τόπους μακρινούς και χρόνους περασμένους, παλιννοστεύει στην οδό Ιθάκης της πατρίδας του και πεθαίνει. Λέχθηκε πως δηλητηριάστηκε από αλλοιωμένα τρόφιμα που πήρε ως αμοιβή για μια δουλειά του.

Ο Γιάννης Τσαρούχης περιγράφει ως εξής τον θάνατό του:

Μια Κυριακή του 1934, στις 5 το απόγεμα, πήγε στο σπίτι του αδελφού του Παναγιώτη λίγο χλωμός κι αδιάθετος. Κάποιος μάλιστα του 'χε προσφέρει τσιγάρο, κι αυτός το 'δωσε στον αδελφό του. Η γυναίκα του αδελφού του, Μαρία, όταν τον είδε στην κατάσταση που ήταν, του είπε: «Θεόφιλε, φαίνεσαι άρρωστος. Να σου ψήσω ένα τσάι...».

Του το 'ψησε και του 'δωσε μαζί κι ένα παξιμαδάκι. Μετά σηκώθηκε κι έφυγε. Ήταν η τελευταία φορά που τον είδαν...

Μια γειτόνισσά του, η κυρα-Σουλτάνα, που του 'δινε κάθε πρωί γάλα, έχοντας δυο μέρες να τον δει, ανησύχησε. Το βράδυ της Κυριακής είχε ακούσει βογγητά. Χτύπησαν την πόρτα, μα δεν πήραν απάντηση. Ο Θεόφιλος την είχε κλείσει με μια βαριά πέτρα. Τρέξαν τότε οι γείτονες και φώναξαν την αδελφή του τη Μαρία και τον αδελφό του τον Παναγιώτη, έσπασε ο Παναγιώτης το παράθυρο, μπήκε μέσα και τον βρήκε νεκρό πάνω στην κουρελού όπου συνήθιζε να κοιμάται... Είχε ξεψυχήσει ξημερώματα του Ευαγγελισμού.

Η περιγραφή αυτή συμφωνεί και μ' άλλες πηγές, εκτός από δύο σημεία της. Αδελφή του Μαρία δεν υπήρχε, αλλά γυναίκα του αδελφού του. Επιπλέον, στα 1934, η 25η Μαρτίου πέφτει Σάββατο. Ο Θεόφιλος πέθανε, όπως και παραπάνω περιγράφεται, Δευτέρα πρωί, 20 Μαρτίου, και τον βρήκαν σε αρχόμενη αποσύνθεση ύστερ' από δυο μέρες. Η 24η Μαρτίου, που αναφέρεται συνήθως ως μέρα θανάτου του, πρέπει να είναι η μέρα της ταφής του. Η κηδεία του έγινε από τη δημαρχία και δεν είναι γνωστό που βρίσκεται ο τάφος του.

Πηγές

«Θεόφιλος» – Πινακοθήκη Νέου Ελληνισμού (Εκδόσεις «Ελληνικά γράμματα», 2006)

«Ήταν κάποιος ζωγράφος που τον έλεγαν Θεόφιλο» – Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων Μουσείου Μπενάκη (Κείμενα: Αθηνά Τρύφων, 1996)

mytilini.gr